

JOSIP JERNEJ, Zagreb

O TALIJANSKIM I LATINSKIM IZVORIMA STULLIJEVA RJEČNIKA

Premda nas od golema Stullijeva rječnika filološki u prvome redu zanima njegov "ilirički" dio, ne možemo a da ne poklonimo potrebnu pažnju i talijanskom i latinskom gradivu toga značajnog djela koje po svome sadržaju, obimu i tehničkoj opremi može dostojno stajati uz bok sličnim evropskim izdanjima iz onog doba.¹

Moj je zadatak da pokušam bolje rasvijetliti pitanje izvora talijanskog i latinskog gradiva u Stullijevim rječnicima, osobito u prvom i trećem dijelu, tj. u Lexiconu iz 1801. i u Vocabolariju iz '810. Taj nam je rad uvelike olakšao sam Stulli koji u predgovoru Lexiconu iz '801. navodi glavni izvor iz kojega je crpao talijansko i latinsko gradivo za svoja tri rječnika. Tu je međutim odmah potrebno reći da je Stulli u svojoj autorskoj lojalnosti čak i pretjerao kad je doslovno napisao:

"Ex Taurinensi Lexico cum Italica tum Latina
vocabulary caste integreque exscripsi."

To bi značilo da je on talijanske i latinske riječi prenio u svoje rječnike gotovo u cijelosti iz navedenog djela time što je zatim - kao što kaže - to gradivo dopunio sa šest tisuća izraza ("sex mille dictionibus") kojih u njegovu glavnom izvoru, takozvanom Turinskom rječniku nije bilo. Međutim, već letimična usporedba toga turinskog izdanja s prvim i trećim dijelom Stullijeva rječnika dokazuje da je naš autor pre-

više umanjio značenje svoga osobnog doprinosa pri izradbi latinskog i talijanskog dijela svoga rječnika.

Kao što je već Vladoje Dukat primijetio u svome članku publiciranom o toj temi god. '929. u Nastavnom vjesniku,² uspoređenja pokazuju da je turinski Vocabolario bio - istina - glavni izvor talijanske i latinske građe, ali ta građa nije sasvim nepromijenjeno prešla iz turinskog u Stullijevo djelo jer je naš autor, preuzimajući tu građu, mnogo štošta i proširio i skratio a i izostavio.³

Na tu temu vratit ćemo se još kasnije, a za sada da najprije odgovorimo na pitanje: što je zapravo taj takozvani turinski rječnik? Imao sam prilike da konsultiram dva izdanja toga djela koja se čuvaju u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Jedno je izdanje iz 1750. godine, a drugo iz 1777. Ta se dva izdanja gotovo ne razlikuju međusobno po obimu i sadržaju, a tiskana su oba u Mlecima. Djelo je anonimno. Prvi tom iz '777. sadrži talijansko-latinski dio i obasiže 640 stranica u kvart-formatu, a drugi dio, latinsko-talijanski, u istom formatu, ima 532 stranice s jednim dodatkom od 104 stranice koje sadrže geografska i vlastita imena. Obadva dijela toga rječnika tiskana su vrlo sitnim slovima, a stranice su podjeljene u tri kolone. Možemo usput primijetiti da su Stullijevi rječnici s tehničke strane nadmašili ova mletačka izdanja, jer su tiskana većim i jasnijim slovima, a uz to i preglednije u dvije kolone. To vrijedi osobito za prvi i treći dio (Lexicon i Vocabolario).

Postavlja se sada pitanje: ako su ovi talijansko-latinski rječnici tiskani u Mlecima, zašto se onda zovu turinski? Odgovor na to dobivamo iz naslovnih stranica obaju spomenutih mletačkih izdanja. Tako na naslovnoj stranici prvog toma citiranog izdanja iz '750. čitamo među ostalim:

Vocabolario italiano e latino diviso in due tomi

.....
per uso degli studiosi di belle lettere nella regia Università di Torino e in tutti gli Stati di S.M. il Re di Sardegna. Tomo primo. Quarta edizione veneta, notabilmente accresciuta e con somma diligenza corretta. Venezia 1750.

Iz predgovora toga izdanja što ga je napisao mletački izdavač Tommaso Bettinelli saznajemo osim toga da je taj rječnik prvi put izišao u Torinu početkom četrdesetih godina osamnaestog stoljeća, dakle oko 1742., i da ga je sastavila grupa profesora (a to će bit bili uglavnom profesori ondašnjeg turinskog sveučilišta). Na naslovnoj strani mletačkog izdanja iz godine 1777. čitamo da je rječnik napisan "per uso delle Regie Scuole di Torino" i da je to već trinaesto izdanje koje sadrži i dodatke najnovijih rimskih i mletačkih izdanja. Po svemu sudeći taj je talijansko-latinski i latinsko-talijanski rječnik u dvije knjige bio vrlo raširen u raznim ondašnjim talijanskim državama, pogotovu u školama mletačke republike. Stoga je sasvim razumljivo da se i naš Stulli odlučio da ga uzme za osnov pri izradbi svoga trojezičnog rječnika (i to osobito I-og i III-eg dijela njegova).

O peripetijama oko tiskanja Stullijeva djela, o bojazni autorovoj da bi mogao biti plagiran od Lanosovića, o problemima oko financiranja cijeloga izdanja govorili su kompetentno drugi referenti. Sa svoje strane želio bih se osvrnuti na jedno pitanje što ga je svojedobno potegnuo Josip Voltić, a tiče se baš talijanskog i latinskog gradiva u Stullijevim rječnicima. Voltić je svoje kritičke napomene tiskao '803. u predgovoru svome Ricsoslovniku. One bi se prema tome imale odnositi na Stullijev Lexicon tiskan u dvije knjige god. 1801. u Budimu, ali je Voltić vjerojatno imao uvida i u rukopise ostalih dvaju dijelova.

Prema Dukatovu prikazu⁴ Voltić pohvalno ističe, da je u taj rječnik ušla cjelokupna jezična građa "ilirička", jer da Stulli nije samo iscrpao sve knjige, rječnike i sva narječja ilirska, već da je, putujući krajevima uzduž i poprijeko, našao još sasvim nepoznate riječi, koje je onda uvrstio u svoje djelo. No za nas je važnije ono što dalje čitamo u Voltićevu predgovoru. On kaže da je Stulliju pri djelu njegovu mnogo pomogao "Comes de Ayala" Panormitanus, kako ga on zove, premda nije bio iz Palerma, i koji da je kroz punih pet godina ("quinque integris annis") dan na dan stajao Stulliju uz bok

nastojeći da sve latinske i talijanske riječi i izričaje ("voces, phrases, proverbia, dicendi modos") potrebne za tumačenje Stullijevih "iliričkih" izričaja, "affluenter" unese u rječnik, tako da su izbor i broj riječi tih dvaju jezika gotovo isključivo zasluga Ayalina. Po sudu Voltićevu, Stulliju išla bi zasluga za svu "iliričku" građu, dok bi za rad oko latinskog i talijanskog dijela rječnika priznanje pripalo "comesu de Ayali". Tko je bio Ayala?

Ime toga sicilijanskog plemića, učenog literata i znanstvenika, bilo je u njegovo doba poznato i u međunarodnim krugovima. Za nas je najvažnija činjenica da je on dugo godina bio diplomatski predstavnik Dubrovačke Republike u Beču. Sebastiano conte d' Ayala rodio se na Siciliji u gradiću Castrogiovanni g. 1744. Vrlo mlad ušao je u isusovački red, završio studije u Palermu, a teološke nauke usavršio u Rimu i u Beču. Nakon ukinuća isusovačkog reda (1773) bavio se diplomatskom aktivnošću te je 1775. imenovan od dubrovačkog senata najprije agentom, zatim od g. 1786. do '97. otpravnikom poslova. Od 1797. do 1804. bio je opunomoćeni ministar dubrovačke republike, uvijek u Beču. Umro je 1817., prema Wurzbachu u Dubrovniku, ali možda i u Beču, što još nije istraženo.⁵ "Kulturan čovjek svoga vremena, znalac jezika, svjetonazorom konzervativac postao je poznat na međunarodnom planu svojom najvažnijom knjigom De la liberté et de l'égalité des hommes... Više puta izdana i prevedena u svome vremenu važila je u evropskim krugovima kao obrazac oštire kritike načela francuske revolucije s nakanom da imade i praktičnu valjanost. Na literarnom polju značajno je Ayalino posthumno priređivanje djela Metastasija Opere postume (Beč 1795) za koje izdanje je napisao opširan predgovor, kasnije i samostalno objelodanjen (1803)" (M. Foretić).

Ayala je svakako imao znanstvenu i stručnu legitimaciju da autoritativno nastupa i na području leksikografije jer je među ostalim napisao i kritičke napomene velikom rječniku Akademije della Crusca,⁶ a bio je i odličan poznavalac latinskog jezika. Da je on pomogao Stulliju, to nam, pored Voltića, spominje i Zagrepčanin Adam Baričević. U jednom pismu iz 1791. upu-

ćenom Đuri Feriću Baričević je napisao među ostalim i ovu bilješku koja se odnosi na Ayalu:

"Ejus opera et studium in expurgando reficiendoque
Lexico Stulliano magno erit ornamento Illustrissimae
Reipublicae vestrae."⁷

To bi značilo da je Ayala pročišćavao i popravljao Stullijev rječnik koji je, kao što znamo, već 1782. bio gotov u rukopisu makar ga je autor i kasnije još dopunjavao što jasno proizlazi iz sačuvanog rukopisa trećeg dijela, tj. Vocabolarija.⁸

Prema mišljenju Dukatovom Ayalina bi se pomoć bila odnosila na Lexicon i na Vocabolario, tj. na I i III dio Stullijeva rječnika, a ne na Rječosložje, jer da Ayala nije znao hrvatski. Ta Dukatova argumentacija ne djeluje uvjerljivo, jer Stulliju nije bila potrebna Ayalina pomoć kod izrade I i III dijela rječnika, osim što je možda koristio koji Ayalin savjet kad je mjestimično proširivao, mijenjao ili prestilizirao latinsku i talijansku građu, koju je uglavnom imao gotovu u turinskim rječnicima. Ali je Stulliju Ayalina pomoć bila mnogo potrebnija baš pri izradbi Rječosložja, i to pri prevođenju hrvatskih natuknica na talijanski i latinski, jer tu nije bilo više predloška kao u prvom i trećem dijelu pa je trebalo da stručnjak pregleda latinske i talijanske prijevode sa stanovišta gramatičke i stilističke ispravnosti. Mikaljin rječnik tu nije mogao biti od velike pomoći.

Prema tome mislim da možemo danas s priličnom sigurnošću odbiti Voltićevu tvrdnju da je za izradu latinskog i talijanskog dijela Stullijeva rječnika bio u prvome redu zaslužan conte de Ayala ("fere totum comiti Ayalae tribuendum sit"), pogotovu ako je Voltić kod toga mislio na I i III dio rječnika, jer bi to značilo da on nije znao za glavni izvor talijanske i latinske građe tih dvaju dijela Stullijeva opusa. To je dakako teško zamislivo jer je '803., u godini izlaska Voltićeva Ricsosložja, već dvije godine bio u prometu Lexicon sa svojim predgovorom u kojemu je turinski rječnik jasno naveden.

Za građu koja je nedostajala u glavnom turinskom izvoru Stulli se mogao, prema Dukatu, poslužiti kojim drugim većim rječnikom. Prema našem istraživanju mogao bi doći u obzir Anibale Antoninijev Dictionnaire italien, latin et françois (IV édit., Venise 1755). Postojali su međutim i jednojezični talijanski i latinski rječnici od kojih možemo prije svega spomenuti četvrto izdanje velikog Vocabolario della Crusca u šest knjiga iz g. 1729-1738. koji je kasnije bio i prešampavan u Napulju (1748) i u Veneciji (1763), ali bi za talijanski dio dolazio više u obzir, zbog suvremenijeg izbora riječi i fraza, veliki Dizionario universale critico enciclopedico što ga je priredio između 1797. i 1805. Francesco Alberti di Villanova, a tiskao u gradu Lucca. Za latinski pak dio došao bi u obzir Lexicon totius latinitatis što je izišao u prvom izdanju u Padovi 1771, i to posthumno, kao rad velikog latiniste Egidija Forcellinija (1688-1768).

Stulli je vjerojatno poznao sva ta izdanja. Da li ih je povremeno i koristio, to možemo za sada samo pretpostaviti. Da je, međutim, koristio Della Bellu, osobito pri dopunjavanju III dijela gdje je talijanski alfabetski niz ishodišnji, to je poznata činjenica. U kojoj mjeri, to treba još istražiti.

O Stullijevim rječnicima pisan je veći broj članaka i recenzija do kojih nije uvijek lako doći. U taj krug spada i serija članaka što ih je god. 1884. objavio u prilogu minhenške Allgemeine Zeitung austrijski povjesničar Franz Krones von Märchland,⁹ a obrađuju pitanja iz povijesti Dalmacije. Tu se govori među ostalim i o Stulliju. Izbor tih članaka donio je zatim u talijanskom prijevodu zadarski list Il Dalmata u broju 44 i 45 od 1885. g.¹⁰

Članci Kronesova von Märchlanda znanstveno su fundirani jer je on radio na temelju rukopisnih i tiskanih izvora Franjevačkog arhiva u Dubrovniku. Ti su članci zanimljivi jer nam daju uvid u povijest tiskanja rječnika, premda navode podatke koji su danas poznati i po drugim vrelima. I prema Kronesu rukopis Stullijevih rječnika bio je gotov već 1782., a prema podacima što ih posjeduje dr fra Brlek, Stulli je počeo raditi

1760. godine. Za nas je osobito zanimljivo to da Kronos von Märchland ne spominje Ayalu.

Dobrovskijev prilično rezerviran sud o vrijednosti Stullijeve rada može se odnositi samo na "ilirički" dio rječnika, jer su u turinskim rječnicima metoda i plan za ono doba dobro prisutni. Članak Giovanni Marottija u časopisu Sanctus Blasius iz 1940.¹¹ o Della Belli i Stulliju i njihovim rječnicima ima više biografski karakter i ne donosi ništa novoga u pogledu leksikografske aktivnosti našega autora. Navodi se mišljenje Voltića, ali u kondicionalu ("si sarebbe servito ... del conte di Ayala... sicché per /le lingue italiana e latina/ quasi ogni merito avrebbe il conte Ayala).

Možemo dakle završiti konstatacijom da ne valja precjenjivati važnost Ayaline suradnje pri obradi latinskog i talijanskog dijela Stullijevih rječnika i da treba autoru priznati što mu pripada: ne samo marljivost i izdržljivost pri ostvarenju svoje ideje nego i potrebno znanje i metodu rada i - što nije nevažno - dobro izvršenu korekturu djela, osobito latinskog i talijanskog gradiva.

B i l j e š k e

- 1 Srdačno zahvaljujem dru fra Miji Brleku što mi je na moju molbu u opširnom pismu priopćio nekoliko temeljnih obavijesti o Stulliju koje su mi znatno pomogle u daljnjem istraživanju.
- 2 Vl. Dukat, "Joakim Stulli i Conte d' Ayala", Nast. Vj. 37, 270-276.
- 3 Dukat, o. c., 273.
- 4 Dukat, o. c., 270-271.
- 5 Biobibliografske podatke o Ayali daje Wurzbachov Biografski leksikon, ali su oni djelomično netočni. Zahvaljujem dru Miljenku Foretiću da mi je ljubezno stavio na raspolaganje rukopis svoga članka o Ayali napisanog za jednu našu publikaciju. U Foretićevu članku ispravljani su i dopunjeni do najnovijeg vremena podaci o toj zanimljivoj ličnosti.
- 6 Dei difetti dell'antico vocabolario della Crusca, che dovrebbero correggersi nella nuova edizione, Vienna, s.a.
- 7 Citat prema Dukatu, o. c., 273.
- 8 Taj se dragocjeni rukopis čuva u knjižnici Franjevačkog samostana u Dubrovniku.
- 9 Prema listu Il Dalmata (v. kasnije) radi se o brojevima 188, 279, 280 i 361.
- 10 Kako zagrebačka Nacionalna i sveučilišna knjižnica ne posjeduje spomenute brojeve lista Il Dalmata, obratio sam se Naučnoj biblioteci u Zadru i zamolio da dobijem kserokopije odnosnih članaka. Srdačno zahvaljujem dru Pavlu Galiću što mi je to omogućio.

- 11 Giovanni Marotti, "Il gesuita Ardelio Della Bella; Il francescano Gioacchino Stulli e i loro vocabolari", Sanctus Blasius, Rassegna ragusea di lettere e di arte. Ragusa 1 marzo 1940. Anno III, n, 7-9, pp. 51-53.

S a ž e t a k

Talijansko i latinsko gradivo Stullijevih rječnika potječe u osnovi od anonimnog dvotomnog talijansko-latinskog i latinsko-talijanskog rječnika tiskanog u Mlecima u više izdanja počevši od sredine osamnaestog stoljeća. O tome nas izvještava sam Stulli u predgovoru Lexiconu iz 1801. Uspoređivanje obaju djela potvrđuje tu Stullijevu tvrdnju. Nije, međutim, još objašnjeno do kraja koliko je udjela kod dopunjavanja ovog glavnog izvora Stullijevih rječnika imao učeni talijanski literat Sebastiano conte d' Ayala, ali po svemu izgleda da je važnost njegove suradnje bila precijenjena, osobito od strane našeg suvremenog leksikografa Josipa Voltića. Daljnja istraživanja pokazat će u kojoj se mjeri Stulli koristio i drugim latinskim i talijanskim rječnicima iz njegovog doba.

R I A S S U N T O

La parte italiana e latina dei vocabolari di Gioacchino Stulli deriva fundamentalmente dal vocabolario anonimo italiano-latino e latino-italiano stampato a più riprese a Venezia a cominciare dalla metà del secolo diciottesimo. Di ciò c'informa lo Stulli medesimo nella prefazione del suo Lessico (la prima parte del grande vocabolario, uscita a Buda, ossia Budapest nel 1801). Un confronto fra le due opere conferma quest'informazione dello Stulli. Tuttavia non è stato ancora chiarito quanta parte il dotto letterato italiano Sebastiano conte d'Ayala avesse avuto nel lavoro di completamento ossia di aggiornamento delle citate fonti nelle varie parti del vocabolario dello Stulli. Sembra comunque che l'importanza di questa collaborazione sia stata sopravvalutata specie dal lessicografo contemporaneo Giuseppe Voltić (Voltiggi). Ulteriori indagini dovranno stabilire inoltre in quale misura lo Stulli si sia servito nel suo lavoro anche di altri vocabolari latini e italiani del suo tempo.